

УДК 343.1

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ І ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Тимошенко Ю.П., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Інститут кримінально-виконавчої служби

Пилипишак О.О., магістрант
юридичного факультету
Інститут кримінально-виконавчої служби

У статті досліджено генезис запобіжного заходу. Розглянуто правову регламентацію і практику застосування тримання під вартою осіб, які вчинили правопорушення, згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством. З'ясовано з різних наукових позицій основні аспекти запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Ключові слова: *взяття під варту, запобіжні заходи, кримінальне провадження, права людини, тримання під вартою.*

В статье исследован генезис меры пресечения. Рассмотрены правовая регламентация и практика применения содержания под стражей лиц, совершивших правонарушения, согласно действующему уголовному процессуальному законодательству. Выявлены на основании разных научных позиций основные аспекты меры пресечения в виде содержания под стражей.

Ключевые слова: *взятие под стражу, меры пресечения, уголовное производство, права человека, содержание под стражей.*

Timoshenko Yu.P., Pylypyshak O.L. LEGAL REGULATION AND PRACTICE OF APPLICATION OF DETENTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Investigated the genesis of a preventive measure. Consider legal regulation and practice of detention of persons who have committed offenses under current criminal procedural law. It is found on various scientific positions the main aspects of a preventive measure in the form of detention.

Key words: *detention, preventive measures, criminal procedure, human rights and detention.*

Постановка проблеми. У статті 3 Конституції України зазначено, що права і свободи людини є найвищою цінністю. У свою чергу, з огляду на це положення держава здійснює перетворення в різних галузях законодавства, у тому числі в кримінальній процесуальній, стосовно заходів забезпечення кримінального провадження. Проведення реформ є одним із важливих кроків на шляху України до впровадження світових стандартів забезпечення прав людини, але натомість проблемою залишається забезпечення прав учасників кримінального процесу на різних його стадіях, адже закон у низці випадків передбачає їх обмеження. У цих умовах актуальною є проблема застосування запобіжного заходу.

Запобіжні заходи є важливим елементом забезпечення кримінального провадження, адже з набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України 2012 р. кримінальна процесуальна політика нашої держави зазнала значних змін, які спрямовані на гуманізацію у сфері їх обрання та застосування.

Ступінь розробленості проблеми. Питання застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою були предметом наукових дискусій як вітчизняних, так і зарубіжних учених, а саме: Ю.Д. Москалюк, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.Ф. Кістяківського, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, В.В. Назарова, О.Є. Омельченка, С.В. Пастушенка, І.Л. Петрухіна, Т.В. Садової, В.І. Чорнобука та інших.

Констатуючи великий науковий внесок вищезгаданих вчених у розроблення теми, уважаємо, що обрана нами тема має широку сферу використання, оскільки необхідність наукового дослідження розглядуваних заходів кримінального провадження зумовлена динамікою їх нормативного регулювання.

Викладене свідчить про актуальність обраної теми дослідження, зумовлює його структуру, зміст, підтверджує науково-теоретичну і практичну значущість роботи, що дає змогу сформулювати відповідне наукове завдання: охарактеризувати генезис розвитку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; з'ясувати поняття й підстави обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; охарактеризувати особливості процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю обрання цього запобіжного заходу; установити переваги його використання порівняно з іншими запобіжними заходами; виявити основні недоліки й помилки в роботі органів досудового розслідування та суду під час застосування цього запобіжного заходу.

Метою статті є комплексний аналіз тримання під вартою як заходу забезпечення кримінального провадження й розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації та практики застосування.

Виклад основного матеріалу. Як зазначала в своїй праці Ю.Д. Москаленко, найпоширенішим запобіжним заходом в обштинний період була порука родом обвинуваченого.

На нашу думку, такий вчинок родини був правильним щодо особи, яка порушила закон, адже в сімейному колі за порушником можуть слідувати, щоб уникнути надалі таких ситуацій. У княжому періоді застосовувалася порука та позбавлення волі у справах, де наявний особистий інтерес князя. У царський період запобіжні заходи стали помітно жорсткішими, серед них були такі: 1) порука; 2) видання приставу; 3) поміщення в місце позбавлення волі. Імператорський період, як нам видається, характеризувався найсуворішими запобіжними заходами: 1) підписка про явку; 2) підписка про невиїзд; 3) конфіскація паспорта; 4) невидання паспорта; 5) заборона виїзду чи проживання в інших місцях; 6) висилка в Сибір тощо [2, с. 6–7].

За часів радянської влади було прийнято два кримінально-процесуальні кодекси. КПК УСРР 1922 року закріплював такі запобіжні заходи: 1) підписка про невиїзд; 2) особиста й майнова порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) узяття під варту. Кодекс Української РСР 1927 року був удосконаленою версією попереднього, адже він містив більше запобіжних заходів, серед яких такі: 1) підписка про невиїзд; 2) особиста порука; 3) порука громадської організації; 4) застава; 5) домашній арешт; 6) утримування під вартою. КПК, прийнятий у 1960 році, істотних змін щодо запобіжних заходів не зазнав. Згодом на підставі Указу Президії Верховної Ради РРФСР «Про внесення доповнень і змін до Кримінально-процесуального кодексу РРФСР» від 11 березня 1977 р. до ч. 1 ст. 96. КПК РРФСР внесено серйозні зміни. Так, було обмежено застосування взяття під варту, а саме: воно допускалося у справах про злочини, за якими законом передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік. У справах про злочини, за які закон передбачав покарання більше ніж 1 рік, узяття під варту могло обиратися у виняткових випадках [3, с. 13–14].

Отже, підводячи підсумок історичного огляду розвитку правового інституту тримання під вартою, можемо сказати, що протягом усього періоду існування цього запобіжного заходу побутували певні дискусійні питання, які потребують урегулювання на законодавчому рівні.

Прийняття у 2012 році КПК України та набрання ним чинності стало суттєвим кроком України до європейського співтовариства. Згідно з державною політикою, яка спрямована на гуманізацію процесуального законодавства, виникає необхідність упровадження єдиних, наближених до європейських стандартів правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження [4, с. 4].

На думку В.М. Корнукова, заходами забезпечення кримінального провадження є передбачені кримінальним процесуальним законодавством процесуальні заходи примусового характеру, що застосовують у суворо встановленому законом порядку органи досудового розслідування, слідчий, прокурор, до підозрюваних, свідків і деяких інших осіб для усунення наявних і можливих перешкод, які виникають у процесі розслідування, з ме-

тою забезпечення успішного виконання завдань кримінального провадження [5, с. 20].

Під метою розуміють те, до чого прямують, що потрібно здійснити, інакше кажучи, очікувані результати, на досягнення яких направлено дії [6, с. 33]. Новий КПК України закріпив дещо оновлений зміст поняття «мета» застосування запобіжних заходів. Так, відповідно до чинного КПК України (ч. 1 ст. 177), мета застосування запобіжного заходу полягає в забезпеченні виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому самому кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) учинити інше кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується [7, с. 71].

У юриспруденції під підставою розуміють «сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків» Новий КПК України запроваджує комплексну підставу застосування запобіжного заходу, що включає, по-перше, обґрунтованість підозри в учиненні особою кримінального правопорушення, по-друге, наявність ризиків, перелік яких встановлено п. п. 1–5 ч. 1 ст. 177 КПК України [8].

Зі змісту ст. 177 КПК України випливає, що запобіжні заходи застосовуються тільки до підозрюваного, тобто до особи, якій у встановленому законом порядку повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення (ст. ст. 276–278 КПК України). Застосування запобіжного заходу, наприклад, до особи, щодо якої є заява, повідомлення або оперативного-розшукові дані про вчинення нею кримінального правопорушення, але якій не повідомлено про підозру, відповідно до КПК України, як і до інших учасників кримінального провадження (наприклад, свідків, потерпілих), не допускається.

Як зазначав у своїй праці В.М. Трофименко, однією з підстав законного обмеження природного права кожного на свободу й особисту недоторканність є затримання особи у зв'язку з підозрою в учиненні злочину.

У Конституції України (ст. 29) зазначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановлених законом. Затримання особи за підозрою в учиненні злочину є таким, що відповідає міжнародним стандартам забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, якщо воно здійснено з метою припровадження особи до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри в учиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею

правопорушення чи її втечі після його вчинення [9, с. 281].

Кожен має право на свободу й особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, установлені законом. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно проінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положенням, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути зумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання [10, с. 4].

Отже, з вищесказаного можна зробити висновки, що про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення й до яких застосовуються санкції, дбає не тільки вітчизняне законодавство, а й міжнародне. У разі порушення прав особи, яку затримано, вона може в передбаченому законом порядку відстоювати свої права і свободи в суді.

Тримання під вартою – це запобіжний захід, який полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства, ув'язненні (арешті) й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах та умовах [11].

Як зазначав у своїй праці В.І. Чорнобук, відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України, запобіжні заходи застосовуються в таких випадках: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором або за клопотанням прокурора, під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора. У статті 178 КПК України вказано, що в процесі вирішення питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі такі: 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; 3) вік, стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; 4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців; 5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; 6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого; 7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; 8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого; 9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосування запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше; 10) наявність обґрунтованої підозри в учиненні іншого кримінального правопорушення; 11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого підоз-

рюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини [12, с. 178].

Частина 2 ст. 183 КПК України передбачає вичерпний перелік злочинів, підстав та умов, за наявності яких слідчий суддя, суд має право задовольнити клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також осіб, до яких може бути застосований запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а саме: 1) особа, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у вигляді штрафу понад 3 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, виключно в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 цього Кодексу, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави й надання документа, що це підтверджує (до них належать переважно злочини у сфері господарської діяльності; відповідно до ч. 7 ст. 194 КПК України, до підозрюваного, обвинуваченого в учиненні такого злочину може бути застосовано запобіжний захід лише у вигляді застави або тримання під вартою); 2) раніше судима особа, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, виключно в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 цього Кодексу, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру в учиненні іншого злочину; 3) раніше судима особа, яка підозрюється чи обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років, виключно в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 цього Кодексу, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру в учиненні іншого злочину; 4) раніше судима особа, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 5 років; 5) раніше судима особа, яка підозрюється або обвинувачується в учиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 3 роки; 6) особа, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видання особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку, у порядку й на підставах, передбачених розділом IX КПК України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. До такої особи застосовується екстрадиційний арешт, тобто запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою з метою забезпечення її видання (екстрадиції) [12, с. 183].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою відіграє важливу роль у здійсненні правосуддя над правопорушниками. Законне й обґрунтоване обмеження прав людини та громадянина на свободу й особисту недоторканність у разі застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має досягатися завдяки суворому дотриманню встановленого порядку його застосування. Процесуальний порядок, з одного боку, сприяє результативності й ефективності застосування запобіжного заходу, з іншого – повинен максимально забезпечувати дотримання прав, свобод та інтересів осіб, до яких він застосовується, захищаючи їх від надмірного, неприпустимого примусу. Також розділяємо думку про те, що ніякі порушення законів не повинні спричиняти людям моральних і фізичних страждань, як порушення, що стосуються незаконних затримань і арештів, так і порушення, які полягають у необґрунтованому притягненні до відповідальності й засудження невинних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Москалюк Ю. Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю. Д. Москалюк ; Держ. фіскал. служба України, Нац. ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2015. – 18 с.

3. Орлов Р. В. Применение заключения под стражу в качестве меры пресечения на предварительном расследовании : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р. В. Орлов. – Иркутск, 2008. – 26 с.
4. Фаринник В. І. Домашній арешт – альтернатива тримання під вартою / В. І. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yurincom.com/ua/analytical_information/?id=11839.
5. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 137 с.
6. Овчинников Ю. Г. Понятие, цели и сущность домашнего ареста как меры пресечения в уголовном судопроизводстве России / Ю. Г. Овчинников // Следователь. – 2003. – № 5. – С. 31–38.
7. Мироненко О. В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України / О. В. Мироненко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 1. – С. 70–76. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chauu_2014_1_12.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Відомості Верховної Ради. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Трофименко В. М. Гарантії забезпечення конституційного права на свободу та особисту недоторканність при затриманні підозрюваного, обвинуваченого / В. М. Трофименко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3. – С. 281–284. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_3_53.
10. Європейська конвенція з прав людини (зі змінами та доповненнями протоколом № 11). – Strasbourg : Directorate General of Human Rights Council of Europe, 2001. – 60 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/63617-statya-183-trimannya-pd-vartoy.html>.
12. Чорнобук В. І. Актуальні питання застосування запобіжного заходу в вигляді тримання під вартою та продовження строків тримання під вартою / В. І. Чорнобук // Слово національної школи суддів України. – 2013. – № 4 (5). – С. 175–185.